

K specifickým rysům základních práv za socialismu

К вопросу о специфических чертах основных прав
при социализме

Zu den spezifischen Zügen der Grundrechte im Socialismus

ZDENĚK JIČÍNSKÝ

V politickém řízení za socialismu je třeba docenovat význam práv a svobod individua. Jsou nezbytnou formou a rámcem, v němž se má a může realizovat, pokud jde o jedince, dosažený stupeň pozitivní svobody v socialistické společnosti.

Socialistické pojetí svobody není jen negativní (negativní určení svobody vyznačuje nejružnější buržoazní teorie od starých po nejnovější), ale má pozitivní obsah.

„Za socialismu, na cestě ke komunismu, objevuje se *svoboda* stále zřejměji jako pozitivní praktická moc všech přetvářet všeobecné podmínky života: na podkladě subjektivního sledování nutnosti překonávat hranice této nutnosti, na podkladě využívání objektivních možností vytvářet nové možnosti... Dávny a pověstný koloběh života tak pro všechny ustupuje vědomému utváření vlastního života, plnému stále hlubších otázek.“

Práva a svobody individua i povinnosti — jako jejich korelát — tvoří v tomto procesu určitý systém zprostředkování, spojení subjektivní a objektivní svobody, které zdůrazňoval Marx v kritice Hegelova pojetí subjektivní svobody jako svobody formální.²⁾ Jejich prostřednictvím jsou vymezovány vztahy lidí k složitému mechanismu a k podmínkám společenského života, které působí na jejich myšlení a chování, zároveň však prostřednictvím těchto právních forem lidé, kteří si uvědomují nové možnosti a dimenze své aktivity, na tento mechanismus a podmínky působí a přetvářejí je.

¹⁾ K. Richta, *Komunismus a proměny lidského života*, Čs. společnost pro šíření vědeckých a politických znalostí, Praha 1963, str. 47, 51.

²⁾ Marx vytýká Hegelovi, že „nepodal objektivní svobodu jako uskutečnění, jako činné uplatnění subjektivní svobody“. Skutečný subjekt svobody u něho nabývá formálního významu. Důležité však je, „aby se svobodně také svobodně uskutečňovalo, aby svoboda nevládla jako nevědomý přírodní instinkt společnosti“. — Ke kritice Hegelovy filosofie práva, *Spisy*, sv. 1, str. 289.

Socialistické pojetí základních práv a svobod a povinností ruší jednostranně individualistické východisko buržoazní koncepce svobody a s ní spjaté právní úpravy, které má svůj zdroj v kapitalistickém soukromém vlastnictví výrobních prostředků. Vyjadřuje individuum — jeho práva a povinnosti — v jeho sociální souvztažnosti, v jeho přímých i zprostředkovaných vztazích ke kolektivitě, jak to odpovídá rozvíjejícímu se systému vztahů spjatého se socialistickým společenským vlastnictvím. Socialistické právo tak formálně určuje meze, podmínky a sféry, které se z hlediska společnosti jeví jako nezbytné či žádoucí, pro individuální svobodu člověka, pro to, aby mohl „prostřednictvím pozitivní moci uplatnit svou pravou individualitu“.³⁾

Normativní úprava práv a povinností individua je sama o sobě formální, sama přirozeně pozitivní obsah nemá, resp. jej nedává ani nevytváří. Její význam je však v tom, že se bez ní pozitivní obsah nemůže zformovat, že normativní stanovení těchto práv a povinností i institucionální formy jejich využívání a garantování — a reálné fungování těchto forem — vytvářejí v jednotlivých etapách socialistického vývoje více či méně příznivé nebo i nepříznivé podmínky pro uskutečňování možného pozitivního obsahu svobody. Za příznivých podmínek vytyčují — aspoň v jistém smyslu — prostor i žádoucí směr jeho rozvíjení v socialistickém smyslu.

Společenské pochopení a uznání práv a svobod individua je ve vyspělé socialistické společnosti, jak už bylo řečeno, nezbytné k tomu, aby se mohly pozitivní obsah svobody, socialistické principy a hodnoty apod., které normativní vymezení občanských práv a svobod fixuje a garantuje, skutečně realizovat.⁴⁾

V této souvislosti jde dále o to, uvědomovat si — a v politické praxi docenit — důležitou zásadu vzájemné souvislosti a podmíněnosti svobod. Nelze totiž jedny svobody stavět nad druhé, jedny považovat za více socialistické než druhé, chápáné spíše jen jako určitá nezbytnost. Platí tu Marxovo, že „jedna forma svobody podmiňuje druhou. Kdykoli je uváděna v pochybnost určitá svoboda, stává se pochybnou svoboda vůbec. Kdykoli je zavržena jedna forma svobody, je zavržena svoboda vůbec

³⁾ Marx — Svatá rodina, Spisy, sv. 2, str. 151.

V obdobném smyslu i Gramsci v úvahách o tom, co je člověk, co je lidská přirozenost, poznamenává: „Možnost znamená ‚svobodu‘. Míra svobody je součástí pojmu člověka... Ale existence objektivních podmínek, možností nebo svobody ještě nestačí: je nutno ‚je znát‘ a dovést jich využít. A je třeba chtít jich využít. Člověk je v tomto smyslu konkrétní vůlí, to jest praktickým uplatněním abstraktního chtění nebo životního impulsu na konkrétní prostředky, které tuto vůli realizují.“ — Historický materialismus a filosofie Benedetta Croce, Praha, Svoboda 1966, str. 79.

⁴⁾ Možnost ani v této sféře se ovšem nerovná skutečnosti. V tomto smyslu Šamalík ve svých kritických poznámkách k Máchově pojetí (z jeho práce Ke kritice buržoazního individualismu, Praha 1960, str. 174 a n.) mu oprávněně vytýká, že „chápe stát a právo (za socialismu) pouze jako garanci svobody, nikoli jako (zároveň) formu jejího ohraničení... To, jak člověk může být svoboděn, ještě neukazuje, jak fakticky je svoboděn, neboť svoboda každého je zprostředkována celou hierarchií různých orgánů atd.“ — Fr. Šamalík, Právo a společnost, Praha, NČSAV 1965, str. 330–331.

a může pak už žít jen zdánlivým životem, přičemž je pak pouhou náhodou, na kterém předmětu se uplatní jako vládnoucí moc nesvoboda“.⁵⁾

Ověření a potvrzení této teze, draze zaplacené zkušenostmi z období tzv. kultu osobnosti, by proto napříště mělo být respektováno jak v legislativní činnosti, tak i v politickostátní praxi, která má v socialistické společnosti svobodu zabezpečovat a chránit.

V rámci a na úrovni socialistického rozvoje se určité lidské vztahy nutně realizují prostřednictvím zbožné peněžních vztahů; odcizení a zvěcnění lidských vztahů není a nemůže být ještě zcela překonáno. Existuje tu stále ještě rozdíl mezi státem, politickou společností a občanskou společností. Proto také, pokud tyto relace hodnotíme z hlediska individua, se individuální lidská osobnost nutně projevuje ještě rozděleně — jako člověk, pracující a jako občan, i když se tu vytvářejí určité sociální i právní zprostředkující vazby, které však nemohou tuto dichotomii zcela zrušit. Dělení práv člověka na práva lidská a práva občanská podržuje proto, byť i na jiném sociálně ekonomickém základě, jisté opodstatnění i v socialistické společnosti.⁶⁾

Výrazně se projevuje např. v souvislosti s ústavním institutem práva na práci, které je za socialismu jedním ze základních lidských práv. (Je-li jím za kapitalismu právo soukromého vlastnictví, je jím v podmínkách socialismu nesporně právo na práci.) Protože však pracující člověk je příslušníkem společnosti, která jako celek vlastní výrobní prostředky, nemá jeho právo na práci jen povahu lidského práva, ale má i závažné aspekty práva občanského, vystupující v právu pracujícího člověka účastnit se určitým způsobem (např. prostřednictvím odborových organizací, dělnické samosprávy) na řízení podniku, v němž pracuje, apod. (Srov. hlavu třetí „Účast pracovníků na rozvoji, řízení a kontrole činnosti organizace“, zák. práce č. 65/65 Sb.)

V jugoslávské ústavě z r. 1963 se toto právo chápe jako integrální složka práva občana na společenskou samosprávu. Předpokladem účasti na společenské samosprávě v tzv. pracovní organizaci je pracovní poměr v této organizaci, tzn., že tato stránka samosprávné aktivity občana je politickým důsledkem jeho lidského práva na práci — pracovní činnosti. S realizací práva na práci jsou tedy v socialistických podmínkách spjaty určité politickoprávní vztahy, kde člověk vystupuje — v jistém stupni a rozsahu — jako občan.

Vytváření nové politické hegemonie ve společnosti, která by prosazovala socialistické společenské přeměny, není možné bez uplatnění demokratické institucionální struktury, jež by do sebe včlenila — jak zdůrazňují soudobé marxistické koncepce pro vyspělé kapitalistické země — existující (parlamentní a jiné) formy a zároveň rozvíjela nové institucionální možnosti a formy demokratické politické aktivity. Jde o to, že kvalita občana nevyjadřuje již v moderní organizované společnosti tota-

⁵⁾ K. Marx, Debaty o svobodě tisku, Spisy, sv. 1, str. 96.

⁶⁾ Z tohoto rozlišení vychází např. ústava FSRJ z r. 1963, jejíž hlava třetí se nazývá „Svobody, práva a povinnosti člověka a občana“ (čl. 32–70). Ústava ČSSR sice v hlavě druhé „Práva a povinnosti občanů“ rozlišuje mezi pracujícím a občanem, tato distinkce však nevychází z uvedeného filosoficko-teoretického odůvodnění, ale má bezprostřednější juristickou motivaci.

litu ekonomických a sociálních zájmů člověka. V takovéto společnosti je třeba stimulovat aktivitu občanů podřizováním ekonomického a sociálního života jejich demokratické kontrole.⁷⁾

II.

Socialistické právo, které ve srovnání s právem buržoazním modifikuje základy a východiska právní regulace postavení individua a rozšiřuje ji v sociálně ekonomické oblasti o tzv. práva sociální, vytváří jimi právní sféru, v níž se stýkají a prolínají kvality individuální osobnosti jako člověka a občana, tj. práva lidská a občanská. V socialistické společnosti se v tomto komplexu společenských vztahů utváří složitá síť vzájemných relací občanské společnosti a společnosti politické, státu, a proto je obtížné, z hlediska výše uvedeného třídění, sociální práva jednoznačně určit; aspekty práv lidských a občanských se v nich, jak bylo již naznačeno u práva na práci, těsně prolétají.

Uvedené třídění není namnoze v socialistické literatuře, pojednávající o těchto otázkách, uváděno, resp. nebývá uznáváno za platné i pro socialistické právo.

Souvisí to s nedostatečnou teoretickou analýzou zdrojů a podmínek právní úpravy postavení jedince v socialistické společnosti, omezující se nezřídka na rozbor jejího ústavního zakotvení.

Pod vlivem dogmatického myšlení nebyla mj. náležitě doceněna Leninova myšlenka ze „Státu a revoluce“, že „za komunismu zůstane po určité době nejen buržoazní právo, nýbrž i buržoazní stát — bez buržoazie“, jinak řečeno, že nelze absolutizovat dosah změny v podstatě politické moci a přehlížet, že materiálně technická základna socialismu — včetně

⁷⁾ V kapitalistické společnosti zůstávají tyto možnosti nutně — vzhledem k trvajícímu působení mechanismu kapitálu — omezené.

J. Meynaud v úvahách o vztazích demokracie politické a tzv. demokracie ekonomické dokazuje, že ekonomická demokracie, ať se realizuje v jakýchkoli formách, nemůže — jak potvrzují praktické zkušenosti třeba s tzv. právem spoluurčování — změnit skutečné vztahy např. mezi zaměstnavateli a odbory, pokud trvají základní sociální rozpory. Pokusy o demokracii hospodářskou mohou být úspěšné jen na solidní politické základně. — La technocratie, mythe ou réalité? Paris, Payot 1964, zvl. str. 260 n.

Sociologové a politologové socialistické, nikoli však komunistické politické orientace často v jevech a institucích tohoto druhu, existujících zvláště ve skandinávských zemích, spatřují tendence k vývoji „společnosti plánované podle zásad pluralistického kolektivismu založeného na rovnováze mezi industriální demokracií a demokracií politickou“ (G. Gurvitch, Les déterminismes sociaux et liberté humaine, Paris, PUF 1953, str. 286 a n.), tendence k socialistickému přetváření kapitalistického systému apod.

K problematice demokracie v hospodářství a k jinak motivované (z filosofického hlediska katolicismu) kritice technokratismu viz studii: F. Bloch-Lainé, Pouvoir économique et démocratie ve sborníku Démocratie aujourd'hui, Paris 1963, str. 149–167.

O povaze tzv. práva spoluurčování a jeho reálných možnostech srov. diskusi v Die Zeit, č. 43/1965, a v dalších číslech, v níž mj. vystoupil i R. Dahrendorf. Tento autor se zabývá problematikou „průmyslové demokracie“ i ve své obsáhlé knize „Gesellschaft und Demokratie in Deutschland“, München 1965, zvl. str. 191–209, 472 aj.

charakteru práce — se v teoretickém smyslu neliší podstatně od kapitalismu. To pak nutně vyvolává existenci určitých analogických vztahů, resp. analogických momentů a rysů společenských vztahů i příslušných právních forem.⁸⁾

K pochopení geneze a smyslu rozlišení práv na práva lidská a práva občanská je třeba, byť jen stručně, charakterizovat sociální a ideologické kořeny tohoto dělení. V dalším výkladu naznačíme důvody této distinkce v buržoazní společnosti.

V konstrukci základních práv a svobod i povinností se v buržoazním právu projevuje rozštěpení veřejného a soukromého zájmu, vyplývající z charakteru kapitalistické ekonomiky. Člověk, člen společnosti, se jeví jako individuum uzavřené do sebe, které se oddělilo od pospolitosti a omezilo se na svůj soukromý zájem, na svou soukromou libovůli.⁹⁾

Marx ve své kritice buržoazního pojetí lidských práv a svobod ukázal, jak se tu v juristické projekci zrcadlí deformování a odcizení lidských vztahů v kapitalistické společnosti.

Základní charty práv a svobod individua z Velké francouzské revoluce, Prohlášení práv člověka a občana z r. 1789, 1791 a 1793 dělí tato práva na práva lidská (*droits de l'homme*) a práva občanská (*droits de citoyen*). Práva, která člověk má jako občan, jsou práva politická, kterých člověk může užívat jen ve spojitosti, ve společenství s ostatními lidmi. Práva lidská oproti nim jsou práva člověka jako člena občanské společnosti, práva egoistického člověka, člověka odděleného od pospolitosti.

Toto rozdělení občanských a lidských práv vyplývá z poměru politického státu k občanské společnosti, z povahy politické emancipace, kterou provádí buržoazní revoluce.

Uvedenými lidskými právy jsou podle Marxovy interpretace oněch Prohlášení... především svoboda, vlastnictví, rovnost a bezpečnost.

Právo člověka na svobodu se nezakládá na spojení člověka s člověkem, ale naopak na odloučení člověka od člověka. Je to právo na toto odloučení, je to právo individua omezeného na sebe sama. Praktickým použitím lidského práva na svobodu je lidské právo na soukromé vlastnictví, jež znamená libovolně, bez vztahu k jiným lidem, nezávisle na společnosti, užívat svého jmění a disponovat jím; je to právo zisknosti. Tato individuální svoboda, řečeno Marxovými slovy, „vede každého člověka k tomu, aby v druhém člověku nalézal nikoli uskutečnění, nýbrž hranici své svobody“. Obdobný smysl má i rovnost a bezpečnost, která je nejvyšším sociálním pojmem občanské společnosti, vyjadřujícím to, že celá společnost

⁸⁾ Tento zjednodušený přístup se projevuje i v knize „Svoboda ličnosti i osvojení práva graždan v socialistických stranách Evropy“, jejíž autorkou je A. J. Mozochinová (Moskva 1965, vyd. Nauka), i v Klennerových „Studien über die Grundrechte“ (Staatsverlag der DDR, Berlin 1964). Tato práce je sice psána s širokým využitím příslušné filosofické a právní literatury, avšak aprioristická východiska a dogmatické soudy a závěry podstatně snižují její teoretickou hodnotu.

Tím více ovšem tento zjednodušující přístup převažoval v literární produkci staršího data.

⁹⁾ G. W. F. Hegel ve svých „Grundlinien der Philosophie des Rechts“ uvádí v § 182, že „v občanské společnosti je každý sobě účelem, vše ostatní mu není ničím. Ale nezávisle na ostatních nemůže dosáhnout všech svých cílů; ostatní jsou tedy prostředky k účelu zvláštního člověka... Individua jsou jako občané tohoto státu soukromými osobami, jejichž cílem je jejich zájem.“ (§ 187) — Stuttgart 1938, str. 263, 267.

existuje jen proto, aby každému ze svých členů zaručila nedotknutelnost jeho osoby, práv a vlastnictví.

Člověk není v buržoazním pojetí a stanovení práv chápán jako druhová bytost, jako příslušník kolektivu. Naopak, druhový život, společnost, se zdá být jen vnějším rámcem jednotlivých lidí, omezením jejich původní samostatnosti. Jediným pojátkem, které je drží pohromadě, je přirozená nutnost, potřeba a soukromý zájem, zachování jejich vlastnictví a jejich egoistické osoby.¹⁰⁾

Z tohoto hlediska existuje společnost jen proto, aby každému ze svých členů zaručila nedotknutelnost jeho práv a jeho vlastnictví.

Převrácení lidské podstaty společenských vztahů, jak vystupuje v naznačeném rozdělení lidských práv, je v tom, že sféra, ve které se člověk chová jako pospolitá bytost, je stavěna níže než sféra, ve které se chová jako egoistické individuum. V kapitalistické společnosti dochází k rozdělení lidské osobnosti na občana a člověka (člena občanské společnosti), přičemž občanství je chápáno jako pouhý prostředek k uchování tzv. lidských práv. Občan je prohlášen za služebníka egoistického člověka.

Původ tohoto oddělení a rozdělení je v buržoazní revoluci která rozložila starou společnost, feudalismus.

Za feudalismu měla stará občanská společnost politický charakter, tzn., že prvky občanského života, jako je např. vlastnictví, rodina nebo druh či způsob práce, byly povýšeny na prvky státního života ve formě pozemkového vlastnictví, stavu a korporace.

Toto sociální určení individua, jeho zařazení v hierarchické strukturu občanské společnosti feudalismu mělo politicky konstitutivní charakter; člověk byl oddělen od své lidské substance.

Buržoazní politická revoluce zrušila politický charakter občanské společnosti a občanskou společnost rozložila z jedné strany na její elementární součásti, na individua, z druhé strany na materiální a duchovní prvky, které tvoří obsah života, občanskou situaci těchto individuí.¹¹⁾

Rozštěpení lidské osobnosti, jehož projevem je i dualita lidských a občanských práv, je specifickým výrazem a důsledkem odcizení a zvěčnění lidských vztahů v procesu kapitalistické zbožní výroby.¹²⁾

Určitá životní činnost a situace individuí neměly již politickou povahu, ale měly jen individuální význam. Netvořily již obecný vztah individua ke státnímu celku. Druhou stránkou tohoto procesu je oddělení a odcizení politické pospolitosti, státu, od občanské společnosti a s ním spojené oddělení člověka od občana, práv lidských od práv občanských.

¹⁰⁾ Marx, K židovské otázce, Spisy, sv. 1, str. 388 a n.

¹¹⁾ Marx uvádí, že „rozštěpení se jeví v nynější (kapitalistické – Z. J.) společnosti jako normální vztah. Kde se tedy fakticky nevyskytuje, tam se předpokládá..., protože spojení se tu objevuje jako něco náhodného a rozštěpení jako něco normálního, a proto se rozštěpení považuje za základní vztah i tam, kde se v jedné osobě spojují různé funkce. Velmi nápadně tu vystupuje fakt, že kapitalista je sám o sobě jen funkcí kapitálu a dělník funkcí pracovní síly“. – Teorie o nadhodnotě, I, Praha 1958, str. 417–418.

¹²⁾ Psychologickými důsledky tohoto rozlišení, projevujícího se odlišně v psychologii buržoazie a proletariátu za kapitalismu, se zabývá H. Lefebvre ve studii „Psychologie sociálních tříd“ v knize G. Gurvitch, *Traité de Sociologie*, II, Paris, PUF 1960, str. 364–374. – V psychologii buržoazie se odcizení projevuje zvláště rozparem mezi zdrženlivostí (ekonomií) a požívačností, mezi morálitou a imoralitou. Buržoá má jen „dvě duše“; ze tří aspektů individuality, které uvádí Marx, tj. z potřeby, práce a požitku, u něj odpadá práce.

Důvody tohoto dělení základních práv na práva lidská a občanská nejsou vzhledem k charakteru společenských, především ekonomických vztahů ještě objektivně překonány ani za socialismu.¹³⁾

V socialistické právní teorii převažují jiné kategorizace základních práv a svobod individua.¹⁴⁾

Třídění je tu předmětem četných sporů mezi různými autory. I když lze shledat jistou shodu v obecných koncepcích teoretiků a konstitucionalistů (ti obvykle vycházejí z charakteristiky ústavního vymezení základních práv a svobod individua), jsou mezi nimi značné diference, pokud jde o stanovení a odůvodnění kritérií jejich klasifikace i pokud jde o její podrobnější rozpracování.

Např. učebnice Sovetskoe gosudarstvennoe pravo, vycházející z materiálního kritéria, zvláště z reálného obsahu všech základních (ústavních) práv, dělí je do tří víceméně stejnorodých skupin:

a) skupina práv, která lze podmíněně označit za práva sociálně ekonomická (čl. 7, 9, 10 a 118–121 Ústavy SSSR z r. 1936),

b) skupina práv, která tvoří garance rovnoprávnosti občanů (srov. čl. 122 a 123 Ústavy SSSR),

c) skupina práv, kam patří ústavní práva, fixující demokratické svobody občanů. Všem právům, která spadají do této skupiny, je společné to, že ve svém celku vymezují sféru svobody občanů v nejrůznějších oblastech.

Odděleně pak stojí v ústavě právo azylu.¹⁵⁾

A. J. Lepeškin v novějším kursu sovětského státního práva¹⁶⁾ s jistou oprávněností kritizuje tuto či podobnou klasifikaci,¹⁷⁾ již vytýká, že je v mnoha ohledech libovolná a nedostatečně teoreticky odůvodněná.

A. J. Lepeškin sám modifikuje a koriguje výše uvedenou klasifikaci základních práv občanů. Kritériem pro jejich třídění je, podle jeho ná-

¹³⁾ Obdobně v něm není ani překonáno dělení práva na veřejné a soukromé. Tyto kategorie však nelze zaměňovat. Práva lidská nejsou totožná s právy soukromoprávní povahy a práva občanská s právy veřejnoprávní povahy. Sociální práva, která jsou v zásadě lidskými právy, mají za socialismu veřejnoprávní charakter. Tato problematika však již přesahuje rámec naší studie.

Z výše uvedených důvodů ideologické povahy se však dosah platnosti tohoto rozlišování omezoval na kapitalismus; neuznávalo se, a proto se ani nerozpracovávalo a nekonkretizovalo, pokud se týče základních občanských práv v socialistickém státě. Toto třídění, které je podle našeho názoru jedním z možných hledisek klasifikace základních práv, by mohlo — jako součást analýzy vztahů občanské společnosti a politické společnosti, státu v socialistických podmínkách — vést k hlubšímu poznání a chápání politickoprávních vztahů individua a kolektivity v socialistické společnosti.

¹⁴⁾ V této studii se zabýváme problematikou klasifikace základních práv občanů socialistického státu. Pokud jde o ostatní občanská práva, která nemají charakter základních práv, mohou být klasifikována i podle dalších hledisek, např. podle toho, do kterého oboru právního řádu patří.

¹⁵⁾ Sovetskoe gosudarstvennoe pravo, Moskva, Jurizdat 1948, hlava XI (autorkou je M. P. Karevová), str. 148–149.

¹⁶⁾ A. J. Lepeškin, Kurs sovětského gosudarstvennogo prava, Moskva, Gosjurizdat 1961, str. 488.

¹⁷⁾ Vztahuje se např. na knihu Sovetskoe gosudarstvennoe pravo, Moskva, Gosjurizdat 1959, jejímž autorem je J. N. Umanskij.

zoru, „stejnorodost materiálního obsahu těchto práv i stejný typ ústavních norem, které je zakotvují“.¹⁸⁾

V jeho pojetí se ústavní práva dělí do čtyř skupin:

- a) prvou skupinu tvoří práva sociálně ekonomického charakteru;
- b) do druhé skupiny patří práva, která charakterizují rovnoprávnost sovětských občanů;
- c) do třetí skupiny lze sjednotit politická práva a demokratické svobody sovětských lidí;¹⁹⁾
- d) čtvrtou skupinu tvoří osobní svobody občanů.

K analogickému názoru dospívá i A. J. Mozochinová, která rovněž na základě kritéria „materiální stejnorodosti“ dělí práva, stanovená ústavami socialistických států, do čtyř základních skupin:

- a) sociálně ekonomická práva a svobody,
- b) politická práva a demokratické svobody,
- c) osobní svobody občanů,
- d) rovnoprávnost občanů.²⁰⁾

Třeba říci, že uvedené kritérium „materiální stejnorodosti“ je relativně neurčité, jak je zřejmé již z výše uvedených rozdílů v klasifikacích, dovolávajících se tohoto principu třídění. Problém je v tom, co se rozumí „materiální stejnorodostí“, jak přesně se teoreticky analyzuje a určí její obsah.

Pochybnou či přinejmenším spornou se v oněch klasifikacích jeví konstrukce speciální skupiny práv, jež zakotvují právní rovnost občanů. V této souvislosti lze souhlasit s Rozmarynovým stanoviskem, že rovnost občanů „není občanským právem, ani občanskou svobodou, ale obecným principem, na kterém spočívají všechna práva a svobody“.²¹⁾

¹⁸⁾ A. J. Lepeškin — stejně jako i M. P. Karevová ve výše citované učebnici — dokazuje nezbytnost klasifikace základních práv a svobod občanů, proto se kriticky staví k pojetí, které místo teoretické analýzy a klasifikace se omezuje na výčet a deskripci jednotlivých práv tak, jak je uvádí ústava. Srov. např. učebnici Sovetskoe gosudarstvennoe pravo (za redakce S. S. Kravčuka), Moskva, Gosjurizdat 1958.

Obdobně to platí pro učebnici Československé státní právo (za redakce J. Bartušky), Praha, Orbis 1953, str. 296 a n., i pro práci St. Rozmaryna, Polskie prawo państwowe, Warszawa, Książka i Wiedza, str. 524 a n.

¹⁹⁾ C. A. Jampolskaja ve stati „O subjektivních právech sovětských graždan i ich garantijach“, uveřejněné ve sborníku „Voprosy sovětskogo gosudarstvennogo prava“, Izd. AN SSSR, Moskva 1959, kritizovala dřívější pojetí této skupiny jako skupiny „práv, poskytujících občanům demokratické svobody“ proto, že nevystihuje charakter politických práv občanů v socialistickém státě, že nevyjadřuje zejména základní právo občana na účast při uskutečňování státní moci. Proto navrhla označení „politická práva a demokratické svobody“ (str. 147 cit. stati), jehož užívá i A. J. Lepeškin ve svém „Kursu...“.

²⁰⁾ A. J. Mozochina, Svoboda ličnosti i osnovnyje prava graždan v socialističeskích stranach Evropy, str. 132.

²¹⁾ St. Rozmaryn, cit. kniha, str. 523.

A. J. Mozochinová při výkladu různých přístupů ke klasifikaci práv a svobod v socialistických státech a jejího odůvodňování uvádí, že mnohé vztahují princip rovnoprávnosti na všechny kategorie práv. Sama tyto názory kriticky nevyvrací, nakonec však bez nějaké vlastní argumentace, která by toto pojetí teoreticky fundovala, vyděluje rovnoprávnost občanů do zvláštní skupiny práv. (Srov. zvláště str. 129–131 cit. knihy.)

Právní rovnost občanů se předpokládá a uplatňuje ve všech kategoriích základních práv, jimiž disponuje občan socialistického státu, ať jsou jimi práva sociální, politická či individuální nebo ostatní občanská práva.

I. Szabó rozlišuje v socialistickém právním systému dvě základní skupiny občanských práv:

a) *Práva přímo spojená se socialistickými výrobními vztahy:*

1. ekonomická,
2. sociální
3. kulturní práva.

b) *Práva politické povahy:*

1. právo rovnosti před zákonem,
2. práva zajišťující kolektivní sociální a politickou činnost občanů,
3. práva týkající se osobnosti.²²⁾

Szabóova klasifikace práv na práva ekonomické a politické povahy v jistém smyslu připomíná výše uvedené dělení práv na práva lidská a občanská. Toto dělení však Szabó považuje ze specifické pouze pro buržoazní společnost.²³⁾

Podle našeho názoru lze základní práva a svobody občanů schematicky rozdělit do tří skupin: práva a svobody osobní (individuální), práva a svobody politické (demokratické) a práva sociální (sociálně ekonomická).²⁴⁾

V obdobném smyslu lze seskupit i povinnosti občanů, čemuž ovšem nelze rozumět tak, jak správně poukazuje I. Szabó, že by každé jednotlivé právo v té či oné skupině předpokládalo jednotlivou korespondující povinnost.

Práva a svobody i povinnosti občana vyjadřují různé, vzájemně se podmiňující a doplňující momenty a stránky jeho postavení v socialistic-

²²⁾ I. Szabó, „Fundamental questions concerning the theory and history of citizens rights“ v knize *Socialist concept of human rights*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1966, str. 79.

I. Szabó uvádí, že toto hlavní dělení občanských práv může být východiskem i pro klasifikaci občanských povinností, což ovšem nelze chápat tak, že by každému jednotlivému právu odpovídala jednotlivá povinnost. Vzájemná korespondence práv a povinností občanů by se měla zkoumat v úplnosti instituce, tj. jejich vzájemný vztah by se měl posuzovat v úplnosti práv a povinností.

V tomto směru lze občanské povinnosti klasifikovat takto:

a) *Povinnosti spojené s ekonomickým systémem socialistické společnosti:*

1. povinnost chránit socialistické výrobní vztahy a společenské vlastnictví,
2. povinnost účastnit se pracovní činnosti,
3. povinnost zachovávat pracovní disciplínu,
4. povinnost občana získat adekvátní obecné a odborné znalosti.

b) *Povinnosti spojené s politickým systémem socialistické společnosti:*

1. povinnost zachovávat zákony a jiné předpisy socialistického státu a pravidla života socialistického společenství,
2. povinnost účastnit se řízení veřejných záležitostí,
3. povinnost bránit vlast.

²³⁾ I. Szabó, cit. studie, str. 32 a n.

²⁴⁾ V obdobném smyslu klasifikuje práva a svobody občanů i učebnice Československé ústavní právo, Praha, Orbis 1965, v kapitole o právech a povinnostech občanů, jejímž autorem je P. Peška.

Peška rozlišuje 1. sociální práva, 2. politické svobody, 3. osobní práva. Povinnosti řadí do zvláštní, čtvrté skupiny. Cit. kniha, str. 224.

kém státě a společnosti. Právně regulují a fixují jeho sociální postavení zejména z těchto tří základních hledisek: jako jednotlivce, individuální lidské bytosti, jako občana, společenského, politického činitele, který se účastní správy veřejných, společenských záležitostí, a jako výrobce, pracujícího, který se účastní společenské pracovní činnosti.²⁶⁾

Tato práce se nezabývá podrobným rozбором jednotlivých základních práv občanů v socialistickém státě, ale tím, co je společné všem skupinám těchto práv. Zabývá se v dalším výkladu nejprve principem právní rovnosti jako jejich obecným předpokladem (III), dále reálným charakterem základních práv (IV) a konečně jednotou společenských a individuálních zájmů v socialistickém pojetí základních občanských práv (V).

III.

Socialistické právo vychází z principu právní rovnosti, který — po určitých omezeních historicky přechodného rázu²⁷⁾ — důsledně provádí. Právní rovnost všech občanů je ústavně zaručena bez ohledu na jejich národnost, rasu apod. Muži a ženy mají stejné právní postavení v rodině, v práci i ve veřejné činnosti.

Význam právní rovnosti nelze ani za socialismu přehlížet. Skutečnost, že tu zůstává v jistém smyslu zachován její formální charakter, není důvodem ke snižování či porušování této zásady, nezbytné pro rozvoj socialistických společenských vztahů.

Idea rovnosti je se socialismem nerozlučně spjata; vyjadřuje totiž jednotu lidské podstaty, rodové vědomí a rodové chování člověka, „praktickou totožnost člověka s člověkem, tj. společenský čili lidský vztah člověka k člověku“.²⁸⁾

Socialismus, který překonává omezené, formální pojetí rovnosti za ka-

²⁶⁾ Toto pojetí odpovídá koncepci obsažené ve stati L. D. Voevodina, Teoretické voprosy pravogo položenija ličnosti v sovetskom obščenarodnom gosudarstve, Sovetskoe gosudarstvo i pravo, 1963, č. 2.

²⁷⁾ V dosud existujících socialistických státech byli — po uchopení moci dělnickou třídou — příslušníci svržených vykořisťovatelských tříd zbavováni určitých politických práv. Míra těchto omezení záležela na konkrétních podmínkách třídních bojů, na sociálně třídní struktuře společnosti, na její celkové, zvl. kulturní úrovni apod. Tato právní omezení nejsou ovšem v teoretickém smyslu nezbytným atributem socialistického práva z období diktatury proletariátu.

Podrobněji k této problematice srov.: Zd. Jičínský, K vývoji socialistického pojetí občanských práv, Právník, č. 3/1967.

²⁸⁾ K. Marx, Svatá rodina, Marx—Engels, Spisy, sv. 2, str. 54. Myšlenka rovnosti vyjadřuje „vědomí člověka o druhém člověku jakožto jemu rovném a vztah člověka k druhému člověku jakožto jemu rovnému“. Tamtéž.

Problematikou historie myšlenky rovnosti i různými jejími sociálními předpoklady a důsledky se zabývá Michňákova práce „Idea rovnosti v dějinách a za socialismem“, Praha, Svobodné slovo, 1962.

Právně teoretické aspekty principu rovnosti lidí, zejména právní rovnosti lidí jako základního principu moderního právního vývoje sleduje podrobně G. Leibholz v knize „Die Gleichheit vor dem Gesetz“, München u. Berlin 1959 (zvl. oddíl první „Die moderne Demokratie und der Gleichheitsbegriff“ a oddíl druhý „Die Gleichheit vor dem Gesetz“, str. 13—114).

pitalismu, může a musí učinit — na základě a v procesu hlubokých přeměn podmínek života lidí — právní rovnost momentem úsilí o vytváření rovnosti v komunistickém smyslu, kdy, řečeno s Marxem, nerovnost lidí bude jen odstínem jejich rovnosti. Rovnosti ne v přízemním, maloburžoazním pojetí jako stejnosti, uniformity lidí, ale ve smyslu jejich rovné kvality celistvě a tvořivě se rozvíjejících lidských bytostí.

Společnost pracujících, jak stanoví Ústava ČSSR, zaručuje rovnoprávnost občanů vytvářením stejných možností a stejných příležitostí ve všech oborech života společnosti.²⁹⁾

Právní rovnost se tak postupně přetváří v rovnost sociální v socialistickém pojetí.

Rovnost však zároveň zůstává i v socialistických podmínkách ještě formální, resp. i tu vládne — vzhledem k zásadě odměňování podle práce — stále ještě nerovnost spočívající v tom, že je uplatňováno rovné měřítko na nerovné (fakticky nerovné) lidi. Socialistické právo vychází z toho, že výrobní prostředky jsou společenským vlastnictvím.

„Neuznává třídní rozdíly, protože jeden jako druhý je jen dělníkem; avšak uznává mlčky nestejné individuální nadání, a tím i pracovní schopnost jako přirozené výsady. Je to tedy co do svého obsahu právo nerovnosti jako každé právo. Svou povahou může právo záležet jen v používání stejného měřítka...“³⁰⁾

Nerovné jedince lze však měřit stejným měřítkem, jen pokud je posuzujeme ze stejného zorného úhlu, pokud na ně hledíme jen z určitého aspektu a ostatní necháme stranou. Kdyby se právo mělo vyhnout těmto nedostatkům, muselo by být spíše nerovné než rovné.

„Tyto nesrovnalosti jsou však nevyhnutelné v prvním období komunistické společnosti, která po dlouhých porodních bolestech právě vyšla ze společnosti kapitalistické.“³¹⁾

„Vytvářející a rozvíjející se komunistická společnost může nejprve odstranit pouze jednu nespravedlnost, totiž zbavit kapitalisty výrobních prostředků a učinit továrny, závody, stroje apod. socialistickým vlastnictvím. Nemůže však ihned odstranit další nespravedlnost; nemůže totiž rozdělovat spotřební prostředky podle potřeb, ale podle práce.“³²⁾

Tato nespravedlnost, vycházíme-li ze strážlivého rozboru reálné skutečnosti, je

²⁹⁾ M. Duverger, známý francouzský konstitucionalista a politolog, uvádí ve stati „Le socialisme et l'Occident“ (Le Monde, 5–6, IX, 1965), že v tomto směru trvá hluboká nerovnost mezi kapitalismem a socialismem.

V západní kapitalistické společnosti nezmizely třídy a třídní nerovnost, nejde v ní o pouhou nerovnost příjmů; proto také ve srovnání se socialismem, v němž v široké míře existuje rovnost příležitostí, je v ní tato rovnost podstatně omezená. Sociologické rozborů ukazují, že hlavní cestou přístupu ke kapitálu na Západě je buď *zrození* nebo *sňatek*. „Bylo pravděpodobně mnohem snadnější pro buržoazii 18. století stát se šlechticem... než pro dělníka dnes stát se patronem“, tj. zaměstnavatelem, podnikatelem.

I. Dubská ve své knize „Americký rok“ (Praha, Čs. spisovatel 1966) přesvědčivě analyzuje, jak v různých jižních státech USA je omezována či neexistuje právní rovnost, zejména pokud jde o politická práva černošského obyvatelstva, a zároveň dokazuje i progresivní význam a smysl této základní právní zásady, který se někdy ztrácel v marxistické teorii a zejména v propagandě, zdůrazňující jednostranně formální charakter této rovnosti za kapitalismu. Zvl. str. 220 a n.

³⁰⁾ Marx–Engels, Vybrané spisy, sv. II, Praha 1964, str. 19.

³¹⁾ Marx–Engels, Vybrané spisy, sv. II, Praha 1964, str. 19.

³²⁾ V. I. Lenin, Stát a revoluce, Spisy, sv. 25, Praha 1956, str. 479.

historicky nevyhnutelná. Socialistická revoluce může rušit a odstraňovat — postupně tak činí — nerovnosti společenské, především třídní, plynoucí ze soukromého vlastnictví výrobních prostředků a z vykořisťování člověka člověkem. Nemůže však překonat přirozené individuální nerovnosti mezi lidmi. Může jen vytvářet podmínky, za nichž tyto rozdíly mezi lidmi nebudou zdrojem sociální nerovnosti. Za socialismu stále ještě jsou, za komunismu nebudou.

Stanovení a úprava určitých sociálních práv individuí tuto nerovnost, spjatou s charakterem práce za socialismu a jemu adekvátním principem odměňování, v určité míře korigují a modifikují. Zmírňují tak mnohdy příliš příkré sociální konsekvence, způsobované těmito zásadami rozdělování, které jsou z hlediska socialistické politiky a jejího humanistického obsahu nežádoucí.

Ve smyslu této historicky nevyhnutelné sociální nerovnosti a nespravedlnosti zůstává socialistické právo stále ještě „buržoazním právem“.

Tato Marxova a Leninova myšlenka vystihuje moment posloupnosti a souvislosti, který je i v socialistické právní úpravě objektivně dán. Protože za socialismu existuje výroba zboží, udržují se nutně i právní formy, v nichž a jimiž se zbožné peněžní vztahy realizují, tj. s těmito vztahy jsou spojeny pojetí a regulace určitých práv a povinností individuí v jejich vzájemných relacích i v jejich vztazích ke státu.

Toto „buržoazní právo“ je nutně abstraktní. Protože však třídní rozdíly, spojené s existencí kapitalistického soukromého vlastnictví, byly odstraněny, rozdíly, které právo přehlíží, jsou podstatně menší. „Buržoazní právo“ za socialismu přistupuje k lidem abstraktně, formálně rovně v tom smyslu, že je posuzuje jako pracující, tj. že za jejich výlučný životní projev považuje práci; uznává jejich individualitu, jen pokud jde o jejich pracovní výkon. V tom se projevuje vývojová nezralost a omezenost socialistické společnosti, v níž člověk má stále ještě povahu abstraktního individua. V tom také, jak upozorňuje Michňák,³³⁾ spočívá základní projev depersonalizačních účinků socialistických společenských vztahů.

Formální charakter právní rovnosti, tj. faktická sociální nerovnost, zůstává za socialismu zachován ještě i v tom, že „v podstatě stále platí (i když ve stále menší míře), že život jedněch se vyčerpává materiální výrobou, zatímco druzí jsou od ní osvobozeni a mají monopol vykonávání celospolečenských záležitostí (řízení, věda, kultura apod.)“.³⁴⁾

Není ještě překonáno a zrušeno „vynucování a monopolizace společenského rozvoje (včetně jeho materiálních a intelektuálních výhod) jednou částí společnosti na úkor druhé části“.³⁵⁾

³³⁾ K. Michňák, *Individuum a společnost*, Příspěvek k problematice depersonalizačních účinků zbožné kapitalistických vztahů, Academia, Praha 1966, str. 200.

³⁴⁾ Tamtéž.

³⁵⁾ K. Marx, *Kapitál*, III/2, Praha 1965, str. 367–368.

Specifickým projevem tohoto rozporu je problém, který zkoumá Ch. W. Mills. „Kořen problémů demokratických nebo liberálních nebo dokonce humanistických ideálů spočívá v tom, že jsou to ve skutečnosti výklady nadějí nebo požadavků nebo přednostních práv intelektuální elity, schopné je individuálně plnit, avšak tyto ideály jsou tvořeny pro lid, který ve 20. století není současně schopný je plnit.“ — „Liberal values in the modern world“ v knize Powers, politics and people, New York 1965, str. 194.

Analýza této problematiky je důležitá pro pochopení a docenění skutečnosti, že i v socialistické společnosti mají politická práva a svobody velmi diferencovaný obsah a smysl pro různé její složky. Z toho také vyplývá, že — a proč — nikoli ve všech složkách socialistické společnosti, ale právě v určitých jejích vrstvách je tak naléhavě pocítována potřeba jejich zajištění a rozvíjení. S tím souvisí poznání dosahu progresivní právní regulace této sféry, i když i tu platí, že „vzor občana stanovený veřejným právem je vyšší než průměr lidí žijících v tom kterém státě“,³⁶⁾ tj. že i v každodennosti socialismu demokratických práv a svobod plně využívají politicky aktivní lidé, kteří zdaleka v mase pracujících nepřeládají.

Tento rozpor socialistické společnosti se v jiné relaci projevuje jako rozpor demokracie a odbornosti. Společnost a stát se jej sice pokoušejí různými způsoby a v různých formách řešit, zároveň však každé takové řešení zůstává na daném stupni — i stupních bezprostředně následujících socialistickému vývoji — svou povahou a dosahem nutně dílčí a omezené. Pokusy vyjádřit reálnou kvalitu socialistické demokracie, lidový charakter socialistické politické moci — a tak řešit i tento rozpor, třebas se jeho existence v ideologii ani nepřipouštěla — zapojováním maximálního počtu občanů do té či oné formy veřejné činnosti prokázaly v praxi svou jednostrannost a nezřídka i bezobsažnost.

Patří ke zdánlivým paradoxům socialistického vývoje, že tyto obecné socialistické snahy byly zvláště zdůrazňovány v období administrativně centralistického systému řízení, jehož charakter a fungování nutně zevnitř posilovaly objektivně existující distinkci vládnoucích a ovládaných jako specifický projev onoho výše uvedeného rozporu. Zároveň se však politika a ideologie snažily — s větším či menším efektem (srov. rozbor příčin maďarských událostí) — tento proces zastřít jevovým rozmachem lidové účasti, která se však logikou působení centralistického systému stávala jednostranně vykonavatelem toho, co bylo shora stanoveno, a tak v jistém smyslu i instrumentem usnadňujícím politické manipulování lidmi.

V těchto souvislostech pak i v socialismu vystupuje politický význam formálně právní rovnosti občanů jako předpokladu a požadavku demokracie, demokratické kontroly nad těmi, kdo reálně vykonávají moc, jako nezbytného momentu politických záruk omezujících rozpínavost politické moci.

V procesu socialistického a posléze komunistického vývoje není třeba odstraňovat „rovné měřítko“, právní rovnost lidí, ale reálně, prakticky měnit vztahy mezi „nerovnými lidmi“.

Teprve až se práce z povinnosti změny v první potřebu člověka, až — řečeno Marxovými slovy... „s všestranným rozvojem jednotlivců vzrostou i výrobní síly a všechny zdroje kolektivního bohatství potekou plným proudem, teprve pak bude možno nadobro překročit úzký obzor buržoazního práva a společnost bude moci vepsat na své prapory: Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb“.³⁷⁾

Teprve pak se plně vyčerpá a zanikne právní rovnost lidí jakožto specifická forma projevu sociální nerovnosti, založené na zbožní výrobě. Uznání lidské kvality nebude omezeno jen na tuto formální stránku, ale bude obsahově rozvinuto a uplatněno ve vší složité struktuře lidských vztahů v beztrždní komunistické společnosti.

³⁶⁾ A. Gramsci, Dopisy z vězení, Praha 1949, str. 220.

³⁷⁾ Marx—Engels, Vybrané spisy, sv. II, Praha 1958, str. 19—20.

Ve smyslu této hypotézy budoucího vývoje lidské společnosti by v tomto období mělo mizet i právo jako zvláštní sociální fenomén.

Právní rovnost, která má i za socialismu ekonomické odůvodnění v existenci zbožně peněžních vztahů, se ovšem nevyčerpává tímto určením. Je to všeobecný právní princip uplatňující se v celém právním systému, ve všech kategoriích práv a svobod i povinností občanů; princip, s jehož důsledným provedením a respektováním je v socialistických podmínkách spojen humanizační obsah. Je institucionálním předpokladem a garantováním vytváření správných vztahů individua a kolektivu ve smyslu vyvojové perspektivy socialistické společnosti jako kolektivu vzájemně se rozvíjejících individuí.

V současném období je v socialistickém státě nezbytné důsledně uplatňovat ústavní princip rovnoprávnosti občanů, závazný pro veškerou činnost státních orgánů v těch či oněch sférách právních vztahů k občanům. Jednota zákonnosti je tu vzhledem k dosaženému stupni vývoje sociálně třídní struktury nejen zásadně možná, ale i nutná. Respektování a prosazování této zásady přesahuje značně rámec právní sféry svými sociálními, psychickými a morálními souvislostmi a důsledky; je v jistém smyslu východiskem a podmínkou normálního vývoje socialistických společenských vztahů, demokracie apod. Specifického dosahu pak nabývá vzhledem k předpokladům a možnostem výchovného působení společenského prostředí na generace mladých lidí vyrůstajících a formujících se v nových sociálních, třídních vztazích vzniklých již po politickém vítězství dělnické třídy.

Povaha naší státnosti v současné etapě vývoje nevyžaduje, podle našeho názoru, omezování nebo zásahy (normativní či individuální) do ústavní zásady právní rovnosti občanů. Přetává-li ve vztazích lidí, v možnostech jejich společenského uplatnění hrát dnes vážnější roli jejich třídní, sociální původ, je třeba zároveň dbát o to, aby se v těchto relacích jiné motivy, zejména stranickopolitická příslušnost, neproměňovaly ve výsadu umožňující, že za právně rovných podmínek by se na lidi uplatňovaly nerovné nároky, např. pokud jde o jejich odbornou či charakterovou úroveň k vykonávání určité povinnosti nebo k zastávání určité funkce. Druhou stránkou tohoto vztahu pak je, aby různí lidé na základě takových a podobných důvodů nemohli zaujímat různý postoj k plnění těch či oněch občanských povinností apod.

IV.

Pro socialistické pojetí je charakteristický a specifický reálný charakter práv a svobod občanů. Schematicky lze říci, že oproti formalismu buržoazních koncepcí a normativních úprav je tu důraz kladen na obsahovou stránku práv a svobod, což ovšem ovlivňuje jejich formální, normativní vymezení.³⁸⁾

³⁸⁾ Původní krajně individualistické a formalistické východisko základních práv a svobod v buržoazních ústavách bylo postupně — v různých zemích a dobách v pro-

Tato povaha občanských práv a svobod se projevuje v tom, že zákony vedle právních garancí obsahují a zakotvují jejich politické, ekonomické a kulturní podmínky a záruky. Práva a svobody vyrůstají z nové společ-

měnlivé míře — oslabeno a modifikováno. Buržoazní státy počínají, především pod vlivem odborového a socialistického hnutí, provádět určitou sociální politiku.

Zvláště v ústavách a zákonech přijatých po první světové válce se začíná rozšiřovat oblast tradičních práv a svobod o nová práva sociální (tzn. pracovní a sociální zákonodárství). Srov. pozn. 7 z části I. této studie.

G. Burdeau např. píše, že tyto ústavy „zaznamenávají vznik nových práv vyšších z vývoje sociálního života; zakládají povinnost státu nejen zabezpečovat právní nezávislost individua, ale také vytvářet podmínky, které by zajišťovaly jeho nezávislost sociální. Individualismus je korigován uznáním legitimacy zásahů do všech oblastí, kde se mohou dovolávat sociální solidarity“. — *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris, L. G. D. J., 1959, str. 61 a n.

Tento vývoj se projevuje i ve změně charakteru člověka, který nyní vystupuje jako nositel těchto práv.

G. Burdeau ho charakterizuje jako „l'homme situé“, který se značně liší od portrétu občana figurujícího v představách klasické demokracie. „Zatímco občan je racionální bytost, oproštěná od egoismu a osvobozená od veškerého vášnivého zaujetí, l'homme situé, poznamenaný svými podmínkami existence, je bytost, jejíž chování je determinováno její profesí, náklonnostmi, jejími prostředky k životu, jejími zájmy nebo sny.“ — „Destin de l'idée démocratique“, ve sborníku „Démocratie aujourd'hui“, Paris 1963, str. 83–84.

G. Burdeau tuto problematiku šířeji rozebírá zvláště v V. svazku svého obsáhlého díla „Traité de Science Politique“, Paris 1956, str. 27 a n.

Výrazné posílení těchto tendencí lze sledovat v ústavách přijatých po druhé světové válce, např. v preambuli k francouzské ústavě z r. 1946, především však v italské ústavě (čl. 2–4, č. I Práva a povinnosti občanů, titul II Vztahy eticko-sociální, čl. 29–34, titul III, Vztahy hospodářské, čl. 35–47).

Tyto transformace, které z marxistického hlediska ještě samy o sobě neruší kapitalistickou podstatu, buržoazní a reformistická ideologie často chápe a interpretuje jako projev socializačních tendencí svědčících o tom, že kapitalismus postupně opouští vlastní principy a přetváří se ve společnost socialistickou.

K. Renner ve známé knize *Die Rechtsinstitute des Privatrechts und ihre soziale Funktion* (Tübingen 1920) dokazoval, že „žijeme za převratu občanského práva v právo sociální“. Renner přikládal velký význam změnám, jež rozšiřovaly oblast práva veřejného na úkor práva soukromého. To, co bylo ještě za Marxe součástí soukromého práva, se stává nyní právem veřejným. Např. námezdní smlouva se mění ze soukromé smlouvy v institut veřejnoprávní povahy, v němž individuální, soukromá vůle ustupuje do pozadí; státní prvek se stává důležitější než soukromý, kolektivní důležitější než individuální. (Str. 62 a n.)

Těmito proměnami odůvodňoval Renner své reformistické závěry.

Na jejich nesprávnost poukázal kriticky tehdy i jiný austromarxista, M. Adler.

V rámci kapitalistické společnosti se tvoří materiální a ideologické předpoklady pro socialismus, „ale to přirozeně neznamená, že tyto nové materiální existenční podmínky jsou již *nová společnost sama*“. — *Die Staatsauffassung des Marxismus*, Wien 1922, str. 163.

Od té doby, zejména v období po II. světové válce, se literatura o těchto otázkách rozrostla do nepřehledných rozměrů. Spory o jejich pojetí a řešení pokračují, aniž lze v současnosti tu či onu koncepci zcela vyvrátit či prokázat. Potvrzení nebo popření jejich pravdivosti či nepravdivosti může přinést až budoucí společenská praxe, která je ovšem dílem podmiňována a ovlivňována těmito rozdílnými ideologickými koncepcemi.

Srov. např. z poslední doby knihu M. Pailleta, *Gauche, année zéro*, Paris 1964, práci jiného představitele tzv. nové levice ve Francii, C. Bruclaina „Le socialisme et L'Europe?“ Paris 1966, a její komunistickou kritiku od R. Navarry v „La nouvelle critique“, 177, juin–juillet 1966, str. 20–43 apod.

Ke kritice některých buržoazních a reformistických teorií v těchto otázkách srov. Zd. Jičínský, *K politické ideologii buržoazní CSR*, Praha, NPL 1965, a „Demokratický socialismus“ západoněmecké sociální demokracie, Praha, SNPL 1960.

čenských skutečností, jsou organickou stránkou socialistických vztahů, jejichž vývoj, teoreticky vzato, vyžaduje a předpokládá reálnou existenci a rozvíjení občanských práv i jim odpovídajících povinností. Jejich využívání není již ryze individuální záležitostí, ale stává se — platí to zvláště pro některá práva — stále více věcí kolektivní, společenskou.

Společenský charakter individuálních práv a povinností občanů spočívá v tom, že socialistický stát a společnost vytvářejí postupně reálné podmínky pro to, aby občané mohli svá práva a svobody uskutečňovat, že usiluje o to, aby občané svých práv využívali a zároveň odpovědně plnili své závazky vůči celku.

Diference buržoazního a socialistického pojetí se projevuje zvláště u některých politických práv a svobod.³⁹⁾

V buržoazních demokraciích ústavy sice tato práva zaručují každému individuu, přičemž však je evidentní, že reálné podmínky pro jejich využívání jsou natolik nerovné, že mohou — ve větší nebo menší míře — fakticky negovat jejich právní uznání. Formalismus je i v soudobém stadiu kapitalismu, přes určité snahy jej překonávat, imanentní buržoaznímu pojetí politických práv a svobod.

V moderní organizované společnosti je realizace takových práv a svobod, jako je zejména svoboda projevu, svoboda tisku, svoboda spolčovací a shromažďovací, spjatá s prostředky moderní techniky, vyžaduje značných finančních nákladů apod., což z jejich využívání činí věcně stále více záležitost kolektivní.

Uznání této skutečnosti se projevuje i v některých kapitalistických státech v tom, že takové prostředky masové komunikace, jako je rozhlas a televize, jsou státní a právní úprava má zajišťovat do jisté míry objektivní a nezávislý charakter jejich působení a čelit možnostem jejich zneužívání v zájmu té či oné skupiny; srov. např. jejich využívání různými politickými organizacemi v období přípravy voleb a problémy s tím spojené.

Proto v socialistické společnosti nemůže prostředky k formování a ovlivňování veřejného mínění, k organizování lidí apod. vlastnit ani jimi disponovat jednatel, ale skupiny pracujících prostřednictvím svých různých sdružení.

Ústava ČSSR při uvádění záruk těchto svobod hovoří [čl. 28 (2)] o pracujících a jejich organizacích, které mají prostředky, na nichž závisí uskutečňování uvedených svobod a které jich mají užívat a nakládat s nimi podle potřeb pracujících. Z toho vychází i zákon (z podzimu r. 1966) o periodickém tisku a o ostatních hromadných informačních prostředcích.

³⁹⁾ Projevuje se to výrazně i v reálné povaze a obsahu svobody informací v západních buržoazně demokratických státech. Proces koncentrace vydávání tisku (zvláště deníků s velkými náklady), který v nich v poslední době rychle pokračuje, vyvolává vážné obavy a zneklidnění demokratické veřejnosti, pokud se týče osudu svobody tisku v oněch zemích.

A. Sauvy ve své podnětné práci „Mythologie de notre temps“ přichází s některými návrhy, které by měly překonat neuspokojivý stav v šíření informací a zajistit jejich svobodu, mj. zaručit právo občana být informován, zejména však pravdivost šířených informací. — Mythologie de notre temps, Paris, Payot, 1965, zvl. str. 260 a n.

Při tomto přístupu k politickým právům a svobodám tu opět vyvstávají složité problémy právní úpravy vztahů individua a kolektivu.

Právní vymezení má relativně přesně stanovit podmínky i meze jejich využívání, kterými se zabezpečují a chrání státně politické zájmy, zároveň má zajišťovat, aby jedinec či skupina lidí nebyli, v zákonem určených hranicích, omezováni či přímo zbavováni možností využívat uvedených práv a svobod, tj. aby měli i dostatečně účinné právní prostředky k jejich prosazování. Právní režim práv a svobod by měl obsahovat přesně propracované právní garancie v obojím směru.

Správné řešení tohoto rozporu při zajišťování práv individua na jedné a „práv“ společnosti na druhé straně je v teorii i v legislativní i aplikační praxi značně složité a obtížné.

Vlastní problém spočívá mj. v tom, že socialismus — proti kapitalismu — odstraňuje rozhodující roli soukromého vlastnictví a vztahů s ním spojených (resp. majetku individuí či určitých jejich seskupení) při uplatňování určitých demokratických a osobních práv (např. možnost vydávat knihy apod. vlastním nákladem, vydávat noviny, zakládat organizace a financovat jejich činnost). Musí proto — v té či oné míře — nahrazovat toto reálné ekonomické kritérium (ze socialistického hlediska ovšem nepřijatelné) jinými kritérii. Ta by měla být, byť v jiném smyslu, neméně objektivní a eliminovat — v té či oné relaci — subjektivistické zásahy těch, kdo momentálně rozhodují, do sféry občanských práv. Za předpokladu ústavního státně politického režimu je zapotřebí právě obsahově i formálně relativně přesného propracování a fixování těchto vztahů (svobody individua v právním smyslu) v právních normách, jimiž mají být důsledně vázány i politické a státní orgány.⁴⁰⁾

Vývoj socialistické teorie i praxe (zejména z leninského období sovětské moci) tu přinesl mnoho nových poznatků. Zejména však se zřetelem k negativním zkušenostem stalinského období nelze přehlížet existenci rozporů a napětí vznikajících mezi společností, resp. státem a individuem, občanem a tedy i nezbytnost všestranného politického a právního garantování práv a svobod jedince v socialistickém státě.

Jde např. o to, aby bylo právně zabezpečeno, že soustava různých sdružení pracujících se může volně rozvíjet, že pracující mohou jejich prostřednictvím rozvíjet svobodu projevu, tiskovou svobodu apod. To předpokládá mj., že budou pokud

⁴⁰⁾ Svého času R. Michels ve svém rozboru vývojových tendencí v moderních politických organizacích upozorňoval na existenci tohoto rozporu v socialistickém hnutí. „Vždy, když socialistická teorie chtěla obklopit zárukami osobní svobodu, dospěla k mlhavostem individualistického anarchismu nebo k návrhům, které i přes dobré intence jejich autorů, nemohly nečinit z individua otroka masy.

Uvedme příklad: aby zajistil pro socialistickou společnost literaturu povznášející a morální a aby *a priori* vyloučil veškerou prostopášnou literární produkci, navrhoval August Bebel jmenovat kompetentní komisi, která by rozhodovala o tom, co má být tištěno a co nikoli.

Aby předešel jakémukoli nebezpečí nespravedlnosti a ochránil svobodný projev myšlení, Bebel připojil k tomuto návrhu jiný, totiž, že každý spisovatel má právo odvolat se ke společnosti.“

Není třeba dokazovat, píše Michels, že takováto procedura by byla pro společnost v technickém i intelektuálním smyslu nemožná. — *Les Partis politiques*, Essai sur les tendances oligarchiques des démocraties, Paris 1919, str. 290 a n.

možno přesně v zákoně stanovena eventuální nutná omezení spolčovacího práva, resp. případy, ve kterých toto právo smí být příslušnými státními orgány odepráno, včetně procesních garancí soudní povahy proti nesprávným rozhodnutím apod.

Právní řád přirozeně sám ještě tyto svobody nevytváří a nezabezpečuje, ale za předpokladu a v rámci relativně příznivých společenských podmínek má nemalou pozitivní úlohu nejen ve smyslu právního zajišťování práv a svobod individuí, ale i ve smyslu posilování a rozvíjení jejich společensko-politických předpokladů a záruk. Sotva je třeba asi např. dokazovat negativní dosah skutečnosti, že tu dlouhou dobu chyběla zákonná úprava svobody tisku apod.

Reálný obsah občanských práv a svobod je mj. určován celkovou úrovní hmotných a duchovních potřeb lidí a mírou jejich uspokojování. V této souvislosti vystupuje osudový význam řešení otázky vědeckotechnické revoluce. Na tom, zda a jak se ji podaří rozvinout, závisí možnost, aby socialismus perspektivně předstihl, pokud jde o ekonomickou úroveň a rozvoj, vyspělé kapitalistické země, aby se mohly projevit všechny přednosti, které jsou ideálně, teoreticky socialismu vlastní. V současném období, kdy hospodářský vývoj socialistických zemí nedosáhl dosud vyšší produktivity společenské práce a všeho, co z ní vyplývá včetně vyšší životní úrovně nejširších vrstev, to zatím není možné, což se určitým způsobem promítá i v povaze normativní úpravy občanských práv a svobod i v jejich obsahu.

Rozsah i obsah občanských práv a svobod i jejich korelativních povinností není absolutní, není určován nějakým apriorním ideálem, ale vyvíjí se postupně v souvislosti s celkovým socialistickým pohybem společnosti, se zvyšováním její hospodářské a kulturní úrovně. Důležitým faktorem je tu systém a kvalita politického řízení. Na něm do značné míry záleží, jak jsou občanská práva a povinnosti koncipovány a normativně vyjádřeny, zda a jak mohou občané využívat svých oprávnění, zda se důkladně prosazuje zákonnost nebo zda se svévolně porušuje. Za předpokladu vhodné politické organizační struktury a správné politiky má pak velký dosah správné zákonné vymezení práv a povinností, které může usnadňovat a podněcovat demokratickou aktivitu mas nebo může, není-li stanoveno správně, brzdit objektivně možný rozvoj demokracie, spjatý se stanovením a uplatňováním občanských práv.

Způsob a míra reálného využívání občanských práv nezávisí, jak bylo uvedeno, jen a ani ne především na jejich normativní úpravě. Na základě objektivních a subjektivních podmínek života společnosti závisí na každém člověku, na tom, jak je způsobilý účastnit se tohoto života. To pak závisí na jeho sociálním postavení, na povaze jeho práce, na jeho kulturní, politické a ideové úrovni, na osobním charakteru, vlastnostech a schopnostech, což je ovšem podmiňováno, uvažujeme-li o těchto předpokladech z hlediska masy, rozvojem socialistické společnosti vcelku; ten rozhoduje o relativní bohatosti či chudosti obsahu a rozsahu základních občanských práv a svobod pro ty nebo ony skupiny pracujících.

Nelze tedy tuto problematiku posuzovat abstraktně (např. přehlížet

specifické zvláštnosti vývoje v této oblasti v jednotlivých socialistických zemích), izolovat ji od těchto rozhodujících skutečností, které vymezují reálnou náplň i způsob využívání občanských práv. Proto k ní nelze přistupovat nekriticky a považovat existující stav apologeticky za adekvátní vyjádření potřeb a požadavků socialistického vývoje. V současném období, kdy se otevírá novému teoretickému i praktickému řešení řada základních otázek, dříve namnoze považovaných za jasné a vyřešené, musí se podrobovat kritické revizi i tato právní oblast života společnosti jak z hlediska normativní regulace a institucionálně právních forem jejího zajišťování, tak z hlediska její faktické náplně.

V rámci celkových objektivních podmínek závisí reálnost práv a svobod i povinností občanů i na kvalitě právní úpravy samé, na její formální propracovanosti, logické důslednosti, jednoznačnosti a přesnosti apod.

Lze to doložit zkušenostmi z vývoje socialistických států v minulém období. Leninova myšlenka, že v socialistickém státě se „těžiště přenáší z formálního uznání svobod... na faktické zajištění užívání svobod pracujícími“⁴¹⁾ byla tehdy pochopena a v praxi aplikována jednostranně a zjednodušeně. Juristická dokonalost normativního stanovení práv a povinností včetně jejich právního zabezpečení byla teoreticky a prakticky podceňována, což spolupůsobilo na vážném snížení společenské váhy práv občanů. Projevovalo se to např. ve věcně neodůvodněném zjednodušení různých právních záruk zákonnosti mj. i pod vlivem názorů idealizujících ideové politickou úroveň masy, pod vlivem zjednodušeného nebo jednostranného přístupu ke zlidování právního řádu, zvýšení účasti pracujících na zajišťování zákonnosti. Nejedna právní garancie (především procesní povahy) byla považována a prohlašována za dědictví buržoazního juristického formalismu a jako taková teoreticky i prakticky zavrhována a odstraňována.

Kritické přezkoumávání někdejších soudů tohoto druhu ukazuje, že ne všechno to, co bylo ve své době zrušeno, bylo opravdu buržoazní a třídně nepřijatelné, ale že naopak mnohé záruky byly produktem vyspělé právní kultury, že to byly ověřené a propracované právní formy, které bylo a je nejen možno, ale i nutno za socialismu využít a naplněné novým společenským smyslem dále rozvíjet.

Tento obecný závěr přirozeně neznamená, že by bylo v nynější době vhodné a žádoucí prostě jen obnovovat to, co před lety zaniklo bez ohledu na to, zda důvodně nebo bezdůvodně. Není možné bez rozboru dosavadního socialistického vývoje v této oblasti neorganicky zavádět ty či ony nové, resp. staronové instituty jako účinné garancie zákonnosti v současném období naší společnosti.

Této výhradě je třeba rozumět ve smyslu postulování konkrétního historického přístupu a analýzy – bylo právě typické pro období tzv. kultu osobnosti, že určité právní formy byly do našeho právního řádu neorganicky přenášeny zvenčí – nikoli ve smyslu apriorního vylučování určitých forem a garancí z úvah o tom, jak účinněji zabezpečovat zákonnost v oblasti občanských práv proti přehmatům a zvůli jednotlivých státních orgánů (např. soudní kontroly správy a v této souvislosti i správního soudnictví).

⁴¹⁾ V. I. Lenin, Spisy, sv. 27, Praha 1954, str. 149.

Myšlenka o možnosti přejímání a využívání právních forem má specifický význam pro Československo, kde v buržoazní demokratické republice existovala relativně vysoká právní kultura, na niž navazoval i vznikající socialistický právní řád. Metody tzv. kultu osobnosti, které tu vedly po formální stránce k hlubokému poklesu úrovně práva a zákonnosti, vytvořily přerыв, který se musí postupně překlenout.

Důsledné uplatňování a zajišťování zákonnosti ve sféře občanských práv a svobod vyžaduje postupně přezkoumávat, měnit a zdokonalovat systém právních záruk zákonnosti, který by umožňoval účinně zabezpečovat socialistickou rovnoprávnost občanů, účinně řešit případy porušování jejich práv a oprávněných zájmů. Právní řád a praxe příslušných státních orgánů by měly poskytovat dostatečné záruky, aby každý, komu se stane krivda, se mohl domoci normálním způsobem, tj. právními prostředky, spravedlnosti. Za situace, kdy se režim politicky řídí zásadou zákonnosti, záleží na kvalitě právní úpravy, na kvalitě právních, v neposlední řadě procesních garancí, zda a jak bude v každém jednotlivém případě důsledně prosazována zákonnost.

V socialistické společnosti, kde využití právních prostředků k ochraně práv a zájmů individua není rozhodujícím způsobem vázáno na jeho majetkové možnosti, formálně dokonalá právní úprava není prostředkem k faktickému zvýhodnění příslušníků určité třídy, resp. určitých skupin, ale slouží ke správnému stanovení a zajišťování právního postavení individua. Je v tomto směru nezbytným předpokladem a momentem reálného charakteru práv a svobod jedince v socialistické společnosti.

V této souvislosti se klade otázka, jaký dosah tu má konstituční stanovení základních práv.

V minulém období, kdy se absolutizoval rozdíl mezi buržoazním a socialistickým (ve státoprávní sféře byl na tuto diferenci kladen specifický důraz), socialistická teorie velmi kriticky dokazovala a posuzovala rozpornost regulace občanských práv v buržoazních ústavách. Vycházela přitom namnoze z Marxovy charakteristiky této úpravy v jeho díle „Osmnáctý brumaire L. Bonaparta“.

Marx, analyzuje „nezbytný generální štáb svobod“ ve francouzské ústavě z r. 1848, uvádí, že každá z těchto svobod je prohlašována za *bezpodmínečné* právo francouzského „citoyen“ (občana), přitom je však po každé poznamenáno, že je neomezená, pokud není omezena „stejnými právy jiných a veřejnou bezpečností“ nebo „zákony“, jež mají zprostředkovat právě tuto harmonii (individuálních svobod navzájem a s veřejnou bezpečností). A dovozuje dále, že „každý paragraf ústavy obsahuje totiž svou vlastní antithesi, svou vlastní horní a dolní sněmovnu, totiž svobodu ve všeobecné frázi, a zrušení svobody ve vysvětlivce“.⁴²⁾

Problém je však v tom, že ona vnitřní rozpornost, v níž byl — či někdy ještě je — v socialistické právní teorii shledáván specifický rys buržoazních konstitucí, je imanentní i socialistické ústavní regulaci občanských práv. Projevuje se v ní rozporná povaha státu a práva, které i za socialismu stále ještě jsou odcizenými silami. Právo jako normativní soustava regulující vztahy ve společnosti musí stanovit a zajistit prostor pro svo-

⁴²⁾ K. Marx, Osmnáctý brumaire L. Bonaparta, Praha, Svoboda 1948, str. 22–23.

bodnou (v právním smyslu) činnost abstraktního individua, občana, zároveň však ji musí nutně omezovat v zájmu druhých abstraktních individuí, občanů, a v zájmu abstraktní pospolitosti, představované státem. (Abstraktní právní úprava nemůže ani v socialistických podmínkách zcela překonat negativní určení svobody.)

Tento rozpor se specificky projevuje v normách ústavních, které bývají nutně formulovány obecně, ponechávající bližší, detailnější úpravu prováděcím (organickým) zákonům. Při této konkretizaci a specifikaci ústavních norem dochází k tomu, že obsah či rozsah obecně formulovaných zásad (těch či oněch práv a svobod občanů) nebo možnosti jejich uplatňování bývají v prováděcích zákonech tak či onak podmiňovány. Jejich realizace je vázána na existenci nebo splnění určitých podmínek, může se dít jen určitým způsobem, v jistých mezích apod. Záleží i na ústavní úpravě samotné, na její formálně právní výstižnosti, konciznosti atd., aby stanovila jasnou linii zákonodárci a nedávala možnost rozdílných nebo dokonce protichůdných interpretací jednotlivých ústavních principů.

V tomto směru do značné míry bez omezení formulovaná určitá práva a svobody v Ústavě ČSSR nejsou z hlediska ústavnosti a zákonnosti nej-
přiměřenější povaze této právní regulace. Ve skutečnosti nemůže jít o zcela neomezená práva. Legislativa nutně vymezuje konkrétnější obsah i rozsah těchto práv i podmínky jejich realizace. Ústavní formulace v tomto pojetí však nestanoví pro tuto podrobnější regulaci striktní hranice, které normotvorné orgány nesmí překročit.

Problematiku lze demonstrovat např. na vztazích ústavní svobody tisku (čl. 28) a tzv. tiskového zákona, zvláště pokud jde o možnosti využívání této svobody, o otázku přípustnosti či nepřipustnosti censury aj.

V těchto relacích vznikají pak v právní teorii složité otázky, které jsou předmětem starého sporu, pokud jde o právní hodnotu ústavního prohlášení občanských práv.

Podle jedněch autorů tyto deklarace práv vyjadřují filosofické postuláty. Jsou to pouhé akademické zásady, „monology zákonodárcovy“, které nemají v praxi význam právních norem závazných pro soudy a správní orgány.⁴³⁾ Mohou inspirovat zákonodávce, nemohou však být aplikovány příslušnými státními orgány. Podle druhých ústavní stanovení občanských práv má povahu zákona, a to dokonce ústavního zákona,⁴⁴⁾ a může být tedy sankcionováno, dojde-li k jejich porušení. Prakticky jde o to, zda se individuum může domáhat právně prospěchu vyplývajícího z určité dispozice ústavně fixovaných práv nebo dostat náhradu, je-li neuznána.⁴⁵⁾

⁴³⁾ Fr. Weyr, *Soustava čs. práva státního*, Praha 1924, str. 338.

⁴⁴⁾ L. Duguit v polemice s A. Esmeinem, podle něhož deklarace práv nejsou články přesných a vykonatelných zákonů, ale jsou to pouze deklarace principů, dokazuje, že to jsou skutečné zákony, obsahující imperativní dispozice. — L. Duguit, *Traité de Droit Constitutionnel*, t. II, *La Théorie Générale de l'Etat*, Paris 1923, str. 158–162.

⁴⁵⁾ G. Burdeau, *Droit Constitutionnel et Institutions Politiques*, Paris, L.G.D.J. 1959, str. 64–65.

Rozřešení uvedené otázky vyžaduje, podle Burdeauova názoru, rozlišovat dvě kategorie dispozic:

a) Ty, které vyjadřují pravidla pozitivního práva. Ústavodávce, prohlašuje tyto

Socialistická nauka ústavního práva nevěnovala, podle našeho názoru, zatím dostatečnou pozornost těmto otázkám, ačkoli propracování teorie socialistického konstitucionalismu vyžaduje zabývat se důkladně i právním významem ústavy obecně a ústavního stanovení občanských práv a svobod zvláště.

Čs. ústava však, jak už řečeno, určitými, v podstatě bez omezení proklamovanými právy a svobodami dává relativně široké možnosti rozdílné interpretace těch či oněch základních práv a svobod. Nevytváří v této oblasti dost pevný a spolehlivý právní základ pro teoretické a praktické úsilí o přesné stanovení a praktické zajištění občanských práv, jež je v socialistických podmínkách nezbytným předpokladem reálného charakteru těchto práv, pro úsilí, které je organickou složkou snah o upevnění a zdokonalování státoprávních záruk demokracie.

Teoretická analýza normativní i aplikační činnosti státních orgánů ve sféře práv a svobod i povinností občanů vede k závěru o nutnosti přezkoumávat a důkladněji propracovávat systém institucionálně právních prostředků, které by byly s to účinněji garantovat ústavnost a zákonnost (do rámce těchto úvah spadá např. problematika ústavního a správního soudnictví, pravomoci soudu přezkoumávat zákonnost odvozených normativních aktů apod.).⁴⁶⁾

V.

Socialistické právo vychází — a je to pro ně charakteristické — z jednoty společenských a individuálních zájmů. Nová kvalita socialistických ekonomických vztahů, pracovní kooperace výrobců zbavených vykořisťování, kteří se účastní společenské práce a zároveň i správy hospodářství a společenských záležitostí vůbec, mění v teoretickém smyslu podstatně charakter vztahů mezi jednotlivcem a společností, mezi občanem a státem. V průběhu socialistického vývoje vytváří se zásadní jednotu zájmů společnosti a její politické reprezentance na jedné straně a zájmů jednotlivce na straně druhé.

V tomto smyslu ústava ČSSR v čl. 19, uvozujícím celou kapitolu o právech a povinnostech občanů, prohlašuje, že ve společnosti pracujících, ve které je odstraněno vykořisťování člověka člověkem, jsou rozvoj a zájmy každého jejího příslušníka v souladu se zájmy a rozvojem celé společnosti. Práva, svobody a povinnosti občanů slouží, resp. mají sloužit k všestrannému rozvoji a úplnému uplatnění osobnosti občanů a zároveň k upevnění a rozvoji socialistické společnosti.

dispozice, měl v úmyslu stanovit normu právně závaznou, protože bezprostředně aplikovatelnou podle existujícího práva, To je např. případ čl. 10 (nikdo nesmí být rušen pro své mínění) nebo čl. 17 (požadavek spravedlivé a předchozí náhrady v případě zbavení vlastnictví) Deklarace z r. 1789—1791.

b) Ostatní dispozice nemají závaznou moc vlastní pozitivnímu právu. Jsou to předpisy, které, určující záměry a cíle státu, stanoví program zákonodárci. To je např. vyjádření práva na práci. Ježto dotčené právo předpokládá pro svou realizaci celkové sociální uzpůsobení provedené pozdějšími zákony, nelze jej bezprostředně vyžadovat a nemůže být tedy právně sankcionováno.

Rozlišení mezi dispozicemi — pravidly a dispozicemi — programy je ve Francii uznáváno Státní radou (Conseil d'Etat). — Tamtéž.

⁴⁶⁾ Srov. k této problematice J. Boguszak, Zd. Jičínský, Struktura státní moci, Právník, č. 5/1966, zvl. str. 402 a n.

Ústavně právní vymezení občanských práv a povinností vychází z objektivní dialektiky vztahů individua a společnosti za socialismu, z jejich vzájemného působení. Ve společnosti pracujících může jednotlivec rozvíjet své schopnosti a uplatňovat své oprávněné zájmy jen aktivní účastí na rozvoji celé společnosti, především náležitým podílem na společenské práci.

V socialistickém společenství občanská práva — teoreticky vzato — lidi od sebe neoddělují jako ve sféře soukromého vlastnictví. Jejich uskutečňování je podmiňováno celkovým rozvojem společnosti, tj. mimo jiné i uplatňováním práv ostatními lidmi.

Právní ochrana práv a svobod občanů i jejich ekonomické a politicko-sociální a kulturní zabezpečování a uskutečňování je důležitou podmínkou svobodného života každého člověka a zároveň i rozvoje socialistické demokracie, reálné účasti lidí na správě státu, na řízení hospodářské a kulturní výstavby.

Právní ochrana a reálné zabezpečování občanských práv je důležitým společenským zájmem. Takto k nim také mají přistupovat politické, státní a hospodářské orgány i společenské organizace, aby socialistická politika nebyla deformována jejich byrokratickým, lhostejným nebo přezíravým postojem k právům občanů.

Jednota obecných a zvláštních zájmů formuje se za socialismu objektivně jako podstatná stránka, projev nově se tvořících společenských vztahů. Tato jednota je však velmi obecná, rámcová, prochází neustálými změnami, vnitřně rozporným vývojem. Proto by k řešení problémů socialistického vývoje jen velmi málo přispívalo jednostranné vycházení z její existence. Naopak, nadměrné zdůrazňování existující jednoty vede ke stagnaci, ke konzervatismu, k přizemní spokojenosti s daným stavem.

Socialistická teorie a praxe se i v této právní oblasti musí zabývat problematikou vývoje této jednoty. Má tedy především zkoumat, jak překonávat rozpory, které uvnitř nutně vznikají, vědome si toho, že „soulad“ nebude nikdy, že nemůže být ve vývoji přírody, stejně jako není ve vývoji společnosti, že je jen řadou pokusů — z nichž každý sám o sobě bude jednostranný, bude trpět jistým nesouhlasem.⁴⁶⁾

Správné právní vyjádření této rozporné jednoty je důležité proto, aby normativní regulace — a její realizace — nenadřazovala bezdůvodně ty či ony stránky těchto vztahů, aby umožňovala relativně volné, svobodné projevování těch či oněch rozporných momentů, které je předpokladem dobrého řešení z hlediska vytváření nového souladu. Jinak totiž, jak potvrzují praktické zkušenosti vývoje, dochází v životě společnosti a státu k vážným poruchám, které brzdí a komplikují jejich relativně plynulý socialistický vývoj. Jde tu i o to, že určité právní formy jednoty individuálního a společenského přestávají (i když původně třeba byly jejím adekvátním výrazem, což ovšem není vždy pravidlem) dříve nebo později

⁴⁶⁾ V. I. Lenin, Spisy, sv. 27, str. 348.

odpovídat novým potřebám socialistického rozvoje, což platí ve sféře interpersonálních i politických a sociálně ekonomických vztahů.⁴⁷⁾

Socialistické právo vychází z toho, co lidi spojuje, ne z toho, co je rozděluje. Vždyť lidé rozvíjejí svou individualitu, své vlohy a schopnosti ve vzájemných vztazích mezi sebou, jejich prostřednictvím. V procesu těchto vztahů má důležitou úlohu práce, jejíž charakter se bude postupně v průběhu vědeckotechnické revoluce hluboce měnit. Proto právní úprava postavení práce, podmínek práce atd. má za socialismu mimořádnou důležitost. Realizace ústavní zásady, že práce je přední povinností a právo na práci předním právem každého občana, je osou vývoje vzájemných vztahů individua a kolektivu ve společnosti pracujících, jejich rozporné jednoty.

V socialistické společnosti vzhledem k povaze vztahů individua a celku neexistuje ani antagonismus mezi právy a svobodami občanů na jedné straně a jejich povinnostmi na straně druhé. Právům občanů obecně odpovídají jejich povinnosti.⁴⁸⁾ Druhou stránkou využívání občanských práv a svobod je plnění povinností vůči státu a společnosti.

Tuto jednotu práv a povinností, která se postupně vytváří a upevňuje s vytvářením a upevňováním nových vztahů ve společnosti, zdůrazňoval již Engels v „Kritice Erfurtského programu“. Podle jeho slov „rovné povinnosti jsou pro nás zvlášť podstatným doplněním měšťáckodemokratických rovných práv a zbavují je onoho specificky měšťáckého smyslu“.⁴⁹⁾

Socialistické právo nevychází v normativním vymezení práv a povinností občanů z individualistického pojetí člověka, izolovaného od celku, které bylo typické pro buržoazní konstituce zejména liberálního období kapitalismu. Formuluje je z hlediska vzájemného zprostředkování obou pólů této rozporné jednoty individua a celku. Jde tu, abstraktně, schematicky řečeno, o právní postižení procesu „zespolečenšťování“ individua, které vstupuje v socialistické společnosti do vztahů s jinými lidmi ne už jen prostřednictvím odcizených, zvěcnělých vztahů, a zároveň, což je rubem onoho procesu, o postupné překonání toho charakteru obecnosti, realizujícího se ve formě politické, státní moci jako moci oddělené od společnosti, jež se z hlediska jejích jednotlivých příslušníků stále ještě jeví jako zvláštní moc, nezávislá na jejích vůli a chování.

Tato relativní jednotka práv a povinností občanů je ve společnosti pracujících nejen žádoucí, ale je i objektivně možná.

V praxi však je její realizace složitým procesem, v němž je nutno neustále obnovovat tam nebo onde porušenou rovnováhu obou stránek, napravovat její vychýlení

⁴⁷⁾ Srov. např. změnu právních koncepcí vyjádřenou v zákoníku práce v souvislosti s přístupem k nové soustavě řízení národního hospodářství, pokud jde o právní režim svobody práce.

Obdobně lze poukázat na to, že právní úprava volebního práva a praktický systém voleb, které vedly k jejich zformalizování a spolu s tím i k degradaci jejich společenské role, sotva odpovídají současným potřebám socialistické demokracie.

⁴⁸⁾ K této problematice srov. č. II, str. 153 této stati.

⁴⁹⁾ Marx–Engels, Kritiky programů, Praha 1949, str. 102.

v tom nebo onom směru (využívání práv a zanedbávání povinností a opačně), aby se mohly rozvíjet správné vztahy mezi jedincem a kolektivem, odpovídající jednotlivým etapám evoluce socialistické společnosti.

Jednota společenských a osobních zájmů, kterou vymezuje a reguluje socialistické právo, se vyznačuje velmi složitou a diferencovanou strukturou, protože tu stále existují a reprodukuji se rozpory mezi obecnými zájmy společnosti a zvláštními zájmy skupin či individuů. Oddělení individua od společnosti, jeho zvláštních zájmů od zájmů obecných, jež vede k tomu, že člověk nepocituje zájem pospolitosti jako svůj vlastní, že ve státu a v právu vidí cizí moc, stojící nad ním a proti němu, nelze v období materiální neznalosti nového řádu ještě překonat.⁵⁰⁾

Socialismus však vytváří předpoklady pro postupné perspektivní překonání odcizení za komunismu, kdy se teprve může uskutečnit skutečná „lidská emancipace“, vnitřní morální svoboda lidské osobnosti.⁵¹⁾

Z hlediska marxistické teorie lze postulovat teprve pro tuto fázi společenského vývoje překonání rozdílu člověka a občana. Svobodný rozvoj individua se má stát, řečeno slovy Komunistického manifestu, podmínkou svobodného rozvoje všech.

ZDENĚK JIČÍNSKÝ

Zu den spezifischen Zügen der Grundrechte im Sozialismus

ZUSAMMENFASSUNG

Die sozialistische Auffassung der Grundrechte und Freiheiten hebt den einseitigen individuellen (und negativen) Ausgangspunkt der bürgerlichen Freiheitskonzeption auf. Sie drückt das Individuum — seine Rechte und Pflichten — in seinem sozialen Zusammenhang, in seinen direkten und indirekten Verbindungen zur Kollektivität aus.

Die juristische Abgrenzung der Rechte und Freiheiten an sich bildet selbst noch keinen positiven Inhalt der Freiheit, dieser kann sich aber ohne diese Abgrenzung nicht formen. Die Rechtsformen — und ihre reelle Funktion — bilden in den ein-

⁵⁰⁾ Problematikou odcizení státu a jeho důsledky, pokud jde o individuum a jeho postavení v socialistické společnosti, se zabývá i podnětná kniha Adama Schaffa „Marksizm i jednostka ludzka“, Warszawa 1965. Schaff v ní v této souvislosti mj. píše: „Převaha socialistického zřízení nad kapitalistickým nespočívá v tom, že je to zřízení osvobozené od jakéhokoli odcizení, nýbrž v tom, že za socialismu existují lepší podmínky k uvědomělému odstraňování odcizení.“ (Str. 195.)

Diskuse o Schaffově knize v redakci časopisu „Nowi drogi“, č. 12/1965, ukázala v řadě otázek značnou rozpornost stanovisek. Zdá se nám, že někteří diskutující (např. A. Werblan, W. Krasko, T. Jaroszewski) přeceňovali v určitém smyslu výsledky dosavadního vývoje socialismu v politické sféře, reálné možnosti socialistické demokracie při odstraňování a překonávání odpovídajících forem odcizení za socialismu.

⁵¹⁾ „Komunismus jakožto pozitivní zrušení soukromého vlastnictví jako sebelidského sebeodcizení, a proto jakožto skutečné osvojení lidské podstaty člověkem a pro člověka; proto jakožto naprostý, nyní už konečně uvědomělý a v rámci veškerého bohatství dosavadního vývoje uskutečněný návrat člověka k sobě jakožto společenského, to znamená lidského člověka.“

K. Marx, Ekonomicko-filosofické rukopisy, str. 92.

zelenen Etappen der sozialistischen Entwicklung mehr oder weniger günstige oder auch ungünstige Bedingungen für einen möglichen positiven Inhalt der Freiheit.

Im Sozialismus verwirklichen sich bestimmte menschliche Beziehungen mittels der Verbindung Ware—Geld, die Entfremdung und Versachlichung der menschlichen Beziehungen kann noch nicht ganz überwunden werden. Es besteht ein Unterschied zwischen dem Staat, der politischen Gesellschaft und der bürgerlichen Gesellschaft. Die individuelle Persönlichkeit äußert sich noch getrennt, als Mensch, als Arbeitender und als Staatsbürger, wenn auch schon soziale und juristische vermittelnde Verbindungen entstehen. Deshalb behält auch die philosophische Distinktion der Menschen- und Bürgerrechte in der sozialistischen Gesellschaft eine gewisse Begründung bei.

Das sozialistische Recht modifiziert die Grundlagen der rechtlichen Regulation der Stellung des Individuums; erweitert sie auf sozial-ökonomischem Gebiete um die sog. sozialen Rechte, in welchen sich die Qualitäten des Individuums als Mensch und Bürger, d. h. die Menschen- und Bürgerrechte verflechten.

In den folgenden Ausführungen werden die sozialen und ideologischen Wurzeln der Unterscheidung der Menschen- und Bürgerrechte in der bürgerlichen Gesellschaft charakterisiert.

Diese Einteilung ist — in Hinsicht auf den Charakter der Gesellschaftsbeziehungen, vor allem aber der ökonomischen Beziehungen — auch im Sozialismus einer der möglichen Gesichtspunkte der Klassifikation der Grundrechte.

Der Autor führt in den weiteren Ausführungen die Gründe an, warum in der sozialistischen Rechtstheorie andere Kategorien der Grundrechte und Freiheiten des Individuums überwiegen. In diesem Teil der Studie werden die in der tschechoslowakischen, sowjetischen, polnischen und ungarischen Rechtswissenschaft vorkommenden und unterschiedlichen Einteilungen der Grundrechte der Bürger des sozialistischen Staates erklärt und kritisch analysiert. Die Grundrechte und Freiheiten der Bürger werden vom Verfasser in drei Gruppen eingeteilt: a) persönliche Rechte und Freiheiten, b) politische (demokratische) Rechte und Freiheiten und c) soziale (sozial-ökonomische) Rechte. Diese Gruppen sind der Ausdruck verschiedener, sich gegenseitig bedingender Seiten der Stellung des Individuums im sozialistischen Staat und der Gesellschaft. Er befaßt sich weiter nicht mit einer detaillierten Analyse der einzelnen Gruppen der Grundrechte, sondern damit, was ihnen allen gemeinsam ist: zuerst mit dem Prinzip der juristischen Gleichheit, als ihrer allgemeinen rechtlichen Voraussetzung (sub III.), weiter mit dem realen Charakter der Grundrechte (sub IV.) und zum Schluß mit der Einheit des gesellschaftlichen und individuellen in der sozialistischen Auffassung der Grundrechte (sub V.).

Die Idee der Gleichheit ist mit dem Sozialismus unzertrennbar verbunden. Die juristische Gleichheit wird im Sozialismus, der die klassenbeschränkte, formelle Auffassung der Gleichheit im Kapitalismus überwindet, zu einem Moment der Bemühungen um die Bildung einer sozialen Gleichheit in sozialistischem Sinne.

Die Gleichheit bleibt auch noch im Sozialismus in dem Sinne formell, daß ein gleiches Maß (die Arbeit) auf ungleiche (faktisch ungleiche) Menschen angewendet wird. In Bezug auf den Charakter der Arbeit und das Entgelt im Sozialismus (das Prinzip der materiellen Interessiertheit) bleibt das sozialistische Recht noch „bürgerliches Recht“.

In der Existenz dieses abstrakten „bürgerlichen Rechtes“ äußert sich die Unreife der Entwicklung der sozialistischen Gesellschaft, in welcher der Mensch den Charakter eines abstrakten Individuums hat. „Der Zwang und die Monopolisierung der gesellschaftlichen Entwicklung (miteingenommen ihre materiellen und intellektuellen Vorteile) durch einen Teil der Gesellschaft zum Nachteil des anderen Teiles“ (K. Marx) ist noch nicht überwunden. Dieser Gegensatz äußert sich in anderer Relation als Gegensatz der Fachlichkeit und Demokratie. Deshalb haben auch im Sozialismus die politischen Rechte für verschiedene Schichten und Komponenten der Gesellschaft einen sehr differenzierten Inhalt und Sinn. In diesen Zusammenhängen erscheint die politische Bedeutung der juristischen Gleichheit als Voraussetzung der Demokratie, der demokratischen Kontrolle denen gegenüber, die im sozialistischen Staate die Macht real ausüben.

Die juristische Gleichheit ist ein allgemeines Rechtsprinzip, welches sich in allen Kategorien der Rechte und Pflichten der Bürger geltend macht; sie ist eine institutionelle Voraussetzung und eine Garantie der Herausbildung richtiger Beziehungen zwischen dem Individuum und der Kollektivität in der sozialistischen Gesellschaft.

Die sozialistische Auffassung der Grundrechte legt eine Betonung auf den realen

Charakter der Grundrechte und Freiheiten, d. h. auf ihre inhaltliche Seite, was sich auch in ihrer normativen Begrenzung widerspiegelt.

Der sozialistische Staat und die sozialistische Gesellschaft bilden nach und nach reelle Bedingungen dafür hervor, daß die Staatsbürger ihre Rechte und Freiheiten verwirklichen können, in diesem Sinne hört die Ausnützung einiger Rechte auf, eine rein individuelle Angelegenheit zu sein und wird immer mehr zur gesellschaftlichen Sache.

Der Umfang und Inhalt der Bürgerrechte ist durch kein apriorisches Ideal bestimmt, sondern entwickelt sich schrittweise mit der ganzen Entwicklung der Gesellschaft. Eine wichtige Rolle erhält hier — wie unter anderem auch die negativen Erfahrungen des Stalinismus beweisen — das System und die Qualität der politischen Leitung. Die Realität der Rechte und Freiheiten hängt in diesem sozialen Kontext auch von der Qualität der rechtlichen Regelung selbst ab. Es ist deshalb unentbehrlich das System der juristischen Garantien der Gesetzmäßigkeit systematisch zu untersuchen und zu vervollkommen. In diesem Zusammenhang wird die Frage des Verhältnisses zu der in der bürgerlichen Gesellschaft entfalteten Rechtskultur positiv gelöst.

Im sozialistischen Staate, in welchem die Ausnützung der Rechtsmittel zur Durchsetzung und zum Schutz der Rechte des Individuums nicht durch seine Eigentumsverhältnisse determiniert ist, dient die formell vollkommene Rechtsregelung nicht der faktischen Begünstigung der Mitglieder bestimmter Klassen und Schichten, sondern zu einer richtigen Festsetzung und Sicherung der Rechtsposition des Einzelnen. Sie ist in dieser Hinsicht eine Voraussetzung und ein Moment des realen Charakters der Rechte und Freiheiten im Sozialismus.

In der sozialistischen Gemeinschaft trennen, theoretisch aufgefaßt, die Bürgerrechte keine Grenzen zwischen die Menschen, wie in der auf Privateigentum aufgebauten Ordnung. Die Einheit der allgemeinen und besonderen Interessen bildet sich hier als eine grundlegende Seite der sich neu formierenden Gesellschaftsbeziehungen. Im Prozeß der Entwicklung dieser Beziehungen spielt die Arbeit eine wichtige Rolle. Das Verfassungsprinzip, daß die Arbeit eine der ersten Pflichten und das Recht auf Arbeit ein Hauptrecht eines jeden Bürgers ist, ist die Achse der Entwicklung der gegensätzlichen Einheit des Individuums und der Kollektivität in den Bedingungen des Sozialismus.

In der sozialistischen Gesellschaft existiert auch in Hinsicht auf den Charakter der Beziehungen des Einzelnen zum Ganzen kein antagonistischer Widerspruch zwischen den Rechten der Bürger einerseits und ihren Pflichten andererseits.

Die Einheit des Gesellschaftlichen und Individuellen, die vom sozialistischen Recht reguliert wird, zeichnet sich durch eine sehr komplizierte und differenzierte Struktur aus, da sich immer Gegensätze zwischen den allgemeinen Interessen der Gesellschaft und den besonderen Interessen von Gruppen und Einzelnen hervorstellen. Eine Überschätzung der existierenden Einheit in dieser oder jener Sphäre führt zum Konservatismus, zur Stagnation. Es ist deshalb notwendig zielbewußt auch die Rechtsformen des Ausdrucks und der Sicherung dieser dialektischen Einheit zu ändern.